

Våldsamt motstånd

Anna Odell ställdes inför rätta i sal nio i Stockholms tingsrätt den 24:e augusti 2009. Åtalet gällde falskt alarm, våldsamt motstånd och oredligt förfarande. Det var en ovanligt vacker dag på Flemminggatan. Lugnt och soligt, med varm bris redan på morgonen. All Sveriges viktigaste media var på plats i salen och rättegången sändes direkt i radio. Utanför byggnaden demonstrerade medlemmar i RSMH (Riksförbundet för social och mental hälsa). De höll upp plakater med texten "Reformera tvångsvården" och "Fria Anna Odell".

Ett halvår hade passerat sedan den första artikeln om Anna Odells examensarbete på Konstfack publicerats i Aftonbladet, en artikel som kom att leda till en lavin av texter och uttalanden. Anna Odells verk är utan tvekan det mest omskrivna examensarbete i Sveriges historia och ett av de mest uppmärksammade konstverken i landet över huvud taget. Verkberättelsen blev genast kidnappad och förvrängd. De fragmentariska nyhetsartiklarna handlade om en konstfackstjej som skrikande och sparkande togs av polisen då hon försökt hoppa från Liljeholmsbron. Hur hon sedan klöst och spottat på personalen på S:t Görans sjukhus. Folk fick intryck att hon gjorde det för sitt nöjes skull, som en kul grej.

Vid tiden för rättegången var mycket annorlunda. Då hade åtminstone vissa debattörer och en initierad konstpublik sett hennes verk och satt sig in i hela berättelsen. De hade sett de dokumentära sekvenser som visar hur hon bryskt trycktes ner på den blöta asfalten av en polisman (*Liljeholmsbron*), de hade hört hennes ljudinspelningar från S:t Görans sjukhus (*Avslöjandet*), telefonintervjuer med experter inom psykiatri och juridik (*Sju samtal*). De flesta hade också förstått en avgörande aspekt av verkberättelsen: att Anna Odell tretton år tidigare blivit tvånginstagen på S:t Görans sjukhus, att det var den egna erfarenheten som hon nu med nästan kuslig likhet återuppförde, trots att hon egentligen inte kunde ha förutsett att det var just på S:t Görans sjukhus som hon återigen skulle bli bälteslagd och tillfälligt berövad alla sina rättigheter. Inte heller kunde hon förutse att överläkaren på akutmottagningen offentligt skulle uttala sig på följande sätt: "Hon är välkommen hit så ska jag själv spruta henne med Haldol så får vi se hur roligt hon tycker det är. Det blir en fin installation." Det var ju en övertydlig demonstration av arrogans och maktmissbruk.

Vid tiden för rättegången hade konstnären framträtt i en rad intervjuer och debatter. Även vi lärare på konstinstitutionen på Konstfack hade uttalat oss; skrivit artiklar, svarat på frågor. Ändå: fortfarande var det mycket hätska stämningar runt verket och runt Annas person. Under öppningsdagarna på Vårutställningen på Konstfack hade hon haft livvakt dygnet runt.

Från januari till maj 2009, hela våren, var pressen hård på Anna Odell och på Konstfack. En spricka uppstod inom skolan – mellan de som uppfattade arbetet som värdefullt och de som tyckte det förstörde skolans rykte. Människor utanför var rasande, intensiva kampanjer bedrevs av politiker mot skolan – "inga mer skattepengar till Konstfack!" – sponsorer drog in bidrag, enskilda hotade både Anna Odell och oss lärare. Det som gjorde både allmänhet och media än mer frustrerad var skolans och konstnärens vägran att svara på frågor om motivet och vad verket innehöll. Att vägra svara media visade sig vara det mest provocerande. Det enda vi kunde säga var: vi står bakom verket, det

innehåller svåra etiska överväganden men det är ett angeläget, högst seriöst arbete och vi vill inte hindra genomförandet eller på något sätt censurera det. "Lika lite som man kan tvinga teatrarna att repetera inför öppna dörrar, eller före publiceringen tvinga en författare att förklara och ge skälet till de situationer han eller hon försätter sig som ett led i arbetet med boken, lika lite vill vi tvinga vår student att offentligt redogöra skälen för sin handling" skrev vi lärare i ett kollektivt signerad debattinlägg i *Dagens Nyheter*.¹ Vi poängterade att vi förstod upprördheten hos de personer som ovetande blev involverade i Odells handling, men ännu viktigare var det faktum att psykiatrin inte kan vara ett fredat fält för infiltrerande, kritiska handlingar. Vi påminde om att journalisten Ann Mårtens, tillsammans med två kollegor i början av 70-talet, genomförde en nästan identisk handling för *Pockettidningen R* ("Vårdad till vanvett") och att det då liksom nu följde en intensiv debatt, framför allt inom psykiatrin.

I efterhand frågar jag mig: om alla detaljer och delar i verket *Okänd, kvinna – 2009 349701* från början varit kända – hade då folkstormen uteblivit? Det är en fråga som kan ställas för att försöka förstå vilka konflikter som utlöstes av verket genom de handlingar konstnären utförde.

En stor del av upprördheten handlade om att verket var ett examensarbete från en skattefinansierad konsthögskola. Kan sådant få försigå på en skola? Har skolan inga etiska riktlinjer? Det är riktigt att konstverk som görs på en statlig utbildning inte kan ses på samma sätt som ett verk som görs av vem som helst i konstvärlden, även om dessa två världar står direkt i förbindelse med varandra. I princip kan inte en Konsthögskola ställa sig bakom ett verk som involverar olagliga handlingar. Konststudenter står inte över lagen och har inte rätt att kräva någon form av särbehandling, rättsligt, moraliskt och etiskt. Anna Odell och hennes närmaste handledare var väl medvetna om det och därför var hon också noggrann i sina frågor under processens gång om de rättsliga aspekterna av den planerade gärningen. Men att det var olagligt att uppträda som psykiskt sjuk kunde ingen av de tillfrågade experterna med bestämdhet hävda. Här fanns det huvudsakliga dilemmat: få konfliktfyllda platser i samhället är så slutna för omvärlden som psykiatriska enheter. Det finns helt enkelt bara ett sätt ta sig in på en psykiatriavdelning och uppleva vården ur det utsatta patientperspektivet – genom att spela sjuk. Det handlade om att förskansa sig en viss makt över ett förlopp för att kunna försättas i maktlöshet. Och det viktigaste: verket bar på en etik som handlade om den svages rätt.

Det var alltså en missuppfattning att Anna Odells uppträdande på Liljeholmsbron var en performance i det offentliga rummet. Istället ska det läsas in i en historia av undersökande handlingar i Günter Wallraffs anda. Det i och för sig mycket övertygande skådespeleriet hade ett instrumentellt syfte. Däremot har inte *Okänd, kvinna – 2009 349701* ett övergripande instrumentellt syfte, som jag ser det. Det gör att det skiljer sig från vedertagen journalistik och även från aktivism. Det är svårt att utläsa ett samlat, överordnat budskap i verket. Anna Odell är inte emot tvångvård i sig. Snarare finns en inre konflikt i verket, det rör sig kring något svårlöst, något som vi som betraktare måste uthärda eller arbeta med och som utgår från det faktum att vi med öppna ögon har inrättat ett system där vi – om nöden kräver det – berövar människor deras frihet utan att de gjort något brottsligt.

---

¹ <http://www.dn.se/kultur-noje/konst-form/institutionen-for-konst-pa-konstfack-vi-stottar-var-student/>

Men vad kräver egentligen nöden? Och hur är det för en människa att bli prisgiven och ödelagd, att försättas i en temporär situation där den fräntas sina rättigheter? Och liksom på de flesta andra platser i samhällskroppen är den person som mest utsatt som har den svagaste ställningen, socialt och ekonomiskt.

Även om Anna Odells verk missuppfattades på många sätt fick det efter hand en nästan pedagogisk funktion när det gäller att få en större grupp människor att föreställa sig vad ett konstverk kan vara och vad det kan utföra. För allmänheten vidgades konstbegreppet en aning. Åren efter att verket blev känt kunde man – om en offentlig person uppträtt på ett ambivalent sätt – läsa i tidningarna: "är den här personen i själva verket ett projekt från Konstfack?" Det riktades mycket ilska mot skolan av samma skäl. I debatter hävdades att det var det elitistiska Konstfack som bestämde var som var konst. Annas verk tycktes på så vis röra upp flera konflikter, som överhuvudtaget inte hade med psykiatrin att göra, och en av dessa gällde frågan om varför allmänhetens förväntningar på konst har så lite med den samtida konsten att göra. Vi tvingades många gånger förklara att Konstfack inte vaktar konstbegreppet – tvärtom betonade vi att det är öppet för alla medborgare. Alla som hävdar att deras handlingar bör betraktas som konst har den rätten. Men den som skapar ett verk tar också på sig ett anspråk och hävdar samtidigt en förbindelse med ett ackumulerat (men föränderligt) minne av handlingar i historien. Handlingen kommer att läsas in i denna linje av handlingar som kallas konsthistoria. Och Anna Odells verk hör ihop med ett halvt sekel lång konsthistoria som i stort sett undgått den breda allmänheten. Det öppna konstbegreppet skiljer sig alltså inte från andra begrepp och kategorier i samhället som betonar rätten till självdefinition. Den som lägger tre stenar i en rad och hävdar att det är en trädgård har rätt att få stenläggningen bedömd som en trädgård.

Det tredje explosiva området i Anna Odells verk är förstås psykiatrisk vård. Att området är konfliktfyllt framgick återigen i en nyligen framlagd rapport från akutpsykiatriska kliniker i Skåne (sommaren 2015) som beskrevs i *Sydsvenska Dagbladet*. Den vittnade om att vårdpersonal plågar patienter när tristessen blir stor, att bältesläggningar under tvång sker godtyckligt och omotiverat. Samtidigt räddar psykiatrin livet på patienter i en miljö där personalen arbetar under hot och stress. Många anställda inom psykiatrin gör ett heroiskt arbete.

I Stockholm ledde faktiskt diskussionen kring Anna Odells verk till större uppmärksamhet på rutinerna för bältesläggning. Verket fick därmed en reell effekt.

Okänd, kvinna – 2009 349701 berör alltså tre ämnen, som vart och ett är känsliga, men tillsammans bildar en explosiv blandning: konstutbildning (=skattepengar), konstens roll och psykiatrin. Så kanske hade den enorma debatten och ilskan (och glädjen) uppstått under alla omständigheter. Åtalet mot Anna Odell var en uppenbar överreaktion från samhällets sida och förvånade inte bara oss som stött henne utan även många av dem som varit kritiska. Det fyrtiotalsoftande juridiska begreppet "Oredligt förfarande" används vid lättare former av bedrägerier som genomförs utan personlig vinning. Att använda det mot konst eller journalistik var märkligt och skulle kunna skada yttrandefriheten.

Ändå frilades viktiga aspekter av verket och händelseförloppet under rättegången. Under den vackra brittsommardagen skedde något ovanligt. Det fanns ett uppenbart moment i rättsalen då

situationen vände, då en form av mening uppstod. Det var en stor stund när Anna Odell satt i rättegångssalen och lugnt talade i en hel timme i sträck. Det var ett tal som kunde höras i hemmen, i taxibilar och på sjukhus, och inte en enda gång blev hon avbruten. Många detaljer vecklades upp denna dag. Det framgick att vittnen inte längre var så tvärsäkra på att hon uppträtt som de sagt den natten på kliniken, det framgick att sjukhuset brutit sin sekretess när de uttalade sig i medierna om den patient som simulerat psykos, det framgick att den "omotiverade kostnad som hon förorsakat Stockholms norra psykiatri" uppgick till två injektioner a 35 kronor.

Anna Odell dömdes ändå för oredligt förfarande och våldsamt motstånd. Hennes böter på 2500 kronor täcktes genom en insamling på Konstfack där överskottet gick till RSMH. Hon tackade för det genom att säga: "Jag vill tacka verklighetens folk och alla som så tydligt tagit ställning till konstens, likaväl som journalistikens, rätt att genomföra samhällskritiska undersökningar."

Magnus Bærtås

Konstnär, författare och professor på Institutionen för konst, Konstfack